

ZÁRSZÓ

a Népesedés és népesedéspolitikai című tudományos konferenciához

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

A magyar demográfusok az 1960-as évek első felében elemzést készítettek és jutattak el a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának titkárságához, amelyben a magyar népesedés kedvezőtlen alakulására hívták fel a figyelmet. A titkárság az elemzést azzal a válasszal küldte vissza, hogy azt helyteleníti, mert az feleslegesen izgatná a politikai és állami vezetést.

Az azóta eltelt időben bebizonyosodott, hogy nem volt felesleges az akkori vezetésnek szánt "izgatás". A jelenlegi Népesedés és népesedéspolitikai című konferencia célja is hasonló izgatás az új körülmények közepette. A népesedési helyzet súlyosságának bemutatása ma nem új, köztudott és a politikusok is messzemenően tisztában vannak azzal, mégis időszzerű a kérdés napirenden tartása a mostani körülmények közepette, akkor amikor az ország és vezetői az átalakulás számos problémájával birkóznak és könnyen háttérbe szorulhat a népesedési problémák.

1991-ben azonban nemcsak a politikai vezetés az "izgatás" címzettje, hanem az egész magyar társadalom. A demokratikus átalakulás velejárója, hogy maga a kormányzat sem tud eredményt elérni a társadalom támogatása nélkül, továbbá, hogy eredmény csak akkor várható, ha az állami szervek mellett a társadalom egyéb intézményei, szervezetei is feladatuknak tekintik a változtatás előmozdítását.

A Népesedés és népesedéspolitikai című konferencián az előadók, hozzászólók nem vetettek fel még sohasem hallott problémákat, mégis lényegesnek tekintem a konferencia hozzájárulását a probléma kezelésének előbbre viteléhez. Értéke ugyanis abban van, hogy a születések, halálozások és az azokat befolyásolni kívánó népesedéspolitikai problémáit eddig kevésbé hangsúlyozott szempontból, sokoldalúan, módszeresen vizsgálta s ezáltal a politikai döntésekhez, az egyéni állásfoglalások kialakításához új szempontokat adott. Természetesen ez a konferencia sem zárta le a vitát; sőt inkább új vitára ösztönzött.

A népesedéspolitikai kiemelt helyet kapott a konferencia programjában és ebből a szempontból értelmezhető a termékenység és halandóság kérdéseiről elhangzottak is. Az előadók, hozzászólók ugyanis megvilágították a jelenlegi helyzet hosszú távú következményeit és kifejtették azokat a körülményeket, amelyek a változásnak korlátokat szabnak, azaz a beavatkozási lehetőségek korlátjait is. Ez azt jelenti, hogy tudományosan megalapozták a beavatkozás szükségességére való felhívást de ezzel együtt figyelmeztettek arra is, hogy a változtatásnak nemcsak feltételei vannak, hanem a jelenlegi helyzetből következő korlátjai is.

A vitában kevesebb szó esett a népesedéspolitikai jellegéről, arról, hogy ebben az esetben is van választási lehetőség, illetve kötelesség. Nyilvánvaló volt a konferencián résztvevők közötti egyetértés, de nyugodtan

mondhatjuk, hogy az egész társadalomban sincs ellenvélemény a tekintetben, hogy kívánatos volna egy a népesség reprodukcióját biztosító születésszám, termékenység, valamint egy a jelenleginél lényegesen alacsonyabb halandóság, de az már szabad döntés kérdése, hogy az ország jelenlegi helyzetében a többi gazdasági, társadalmi, kulturális feladat közepette az erőforrások milyen hányada fordítható a népesedési célok megvalósítására. A célok közötti rangsorolás, az eszközök felhasználása feletti döntés értékek közötti választást jelent s ez nem következik a demográfiai elemzésekből, valamint különböző állásfoglalások egyaránt jogosak lehetnek. Ebből következik, hogy a politika céljainak kijelölésében a tudomány nem vállalhat döntő szerepet. A politikai döntést a demokratikus társadalomban a politikai játékszabályoknak megfelelően kell meghozni nyílt viták, állásfoglalások alapján, a többség támogatását élvező döntéseként.

A társadalom demokratikus jellege nemcsak a döntéshozatalban kell, hogy érvényesüljön, hanem annak tudomásulvételében és az ebből fakadó gyakorlatból is, hogy a népesedés további alakulása nemcsak a központi hatalom döntésétől függ. A társadalom egyéb intézményeinek, szervezeteinek is feladatuk van a szülésekkel és az egészségvédelemmel kapcsolatban, így az egyházaknak elsősorban, de egyéb közösségi szerveződéseknek is. Ez kifejezésre juthat a lakosság tudatának, értékítéleteinek, szemléletének alakítása céljából kifejtett aktivitásban és különféle szervezetek, szolgáltatások működtetésében. Csak egy ilyen "társadalmiasított" népesedéspolitikai tud túllépni az elmúlt 40 év politikájának negatívumán, amely önkényes döntéseket, a vélt állami érdekeknek mindenek elé helyezését, presztízs szempontok követését és a központi hatalom mindenhatóságában való hitet jelentett.

A termékenységről szóló előadások egyrészt nemzetközi összehasonlítás segítségével világították meg a magyar helyzetet, másrészt a halandósággal összefüggésben mutatták ki, hogy a népesség jelenlegi fogyása még nem következik szükségszerűen az alacsony termékenységből, hanem elsősorban a magas halandóság következménye. Fontos annak tudatosítása, hogy a jelenlegi magyar termékenység nem valamilyen speciális magyar katasztrófa, de ugyanakkor azt sem lehet egy percig sem elfelejteni, hogy ez még javuló halandóság esetén is hosszabb távon szükségszerűen a népesség tartós csökkenéséhez kell, hogy vezessen. Kevés vigasz, hogy ez Európa többi országainak zömére is vonatkozik. A nemzetközi egybevetés mindenképpen lényeges: ez óv meg bennünket a hazai sajátosságokkal való túlzó magyarázattól és segíti elő azoknak a tényleges egyedi vonásoknak a feltárásához, amelyek nálunk a jelenlegi helyzet kialakulását felgyorsították. Mert kétségtelenül voltak az elmúlt 40 év kommunista társadalompolitikájának olyan elemei, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy minálunk már az ötvenes évek végén jelentkeztek a reprodukciót nem biztosító értékek, azok, amelyek Nyugat-Európában csak a hetvenes évek elején vagy közepén alakultak ki. A szociális beruházások, az egészségvédelem elhanyagolása, a lehetetlen lakáspolitikai, az érték zavar és az érzelmi elszegényedés a kommunista rendszer felelőssége, de nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az érték és érzelem válságát mostanra Európa-szerte bekövetkezett.

A konferencia egyik tanulsága, hogy a gazdasági okokkal való kizárólagos magyarázat elfogadhatatlan, amiből következik, hogy a népesedéspolitikai eszköztárának is gazdagabbnak kell lennie. Mind az elemzés, mind a politika számára egy multidimenzionális modellre van szükség, amely megfelelő helyet biztosít a nézeteknek, véleményeknek, értékeknek. Ezek alakításában nagyon korlátozott a kormányzat szerepe, lehetősége, és itt számolni kell minden időben a pluralitással. A különféle elgondolások hangoztatását nem lehet korlátozni, viszont mindenkinek joga a saját nézete mellett agitálni, arra törekedni, hogy annak a számára minél több hívet szerezzon. A jogi szabályozás a népesedési kérdésekben csak korlátozott szerepet tölthet be: mivel a legintimebb szférájáról van szó az emberi életnek, ezért célszerű ha azon álláspontok kodifikálására szorítkozunk, amelyek tekintetében a legszélesebb konszenzus jött létre. Hosszú történelmi tapasztalatok bizonyítják, hogy a jogi szabályozás alkalmatlan a kigondolt céloknak megfelelő társadalom és tudat átalakítására s ugyanakkor sok emberi keserűségnek, nyomorúságnak lehet az eszköze.

A konferencián a halandósággal kapcsolatban elhangzott előadások példás metodikájukkal a jelenség bemutatásához szükséges sokoldalú megközelítést illusztrálták. Különösen fontosak voltak a differenciális megbetegedésre, halandóságra vonatkozó magállapítások, amelyek bizonyították, hogy Magyarországon az egalitáriánus modell mennyire alkalmatlan volt nemcsak az egyenlőtlenségek fennmaradásának megakadályozására, hanem az átlagos színvonal fokozatos, Európa többi országához közelítő emelésére is. A következtetés nem lehet más, mint hogy a jövőben ideológiai kötöttség nélkül keressük az optimális fejlődést biztosító megoldásokat ezen a téren is.

A halandósági problémák tárgyalása hangsúlyozta az életmód döntő szerepét a megbetegedések gyakoriságának alakulásában és a halandóság tekintetében. Mivel az életmód egyaránt függvénye a gazdasági-társadalmi viszonyok által meghatározott életkörülményeknek és az egyéni választásnak, amellyel minden ember él vagy visszaél lehetőségeivel, ebből következik, hogy a javulás útja is egyaránt függ a környezeti viszonyokat alakító társadalmi döntésektől és az egyes emberek szemléletének, akaraterejének fejlesztésétől. Csak a több szinten egyaránt folyó erőfeszítésektől lehet lényeges elmozdulást várni.

A konferencián csak érintették a hozzászólók a nemzetközi vándorlás kérdését. Kétségtelen, hogy mind a megfigyelés, számbavétel, mind a fogalmi apparátus kialakítása nehéz, ennek ellenére fel kell készülni a jelenség alapos megfigyelésére, vizsgálatára az európai helyzet legújabb alakulása következtében. Valószínű, hogy a népesedésszisztematikának és demográfiának e téren új módszereknek az alkalmazásával kell élnie a hagyományos adatgyűjtések helyett.

A konferencia egy hosszabb kutatási periódus záró aktusa volt, amely alatt központi támogatásból jelentős összegeket lehetett fordítani a magyar népesedési helyzet vizsgálatára. Az eredmények nem egy kérdésben hosszú távon is érvényes következtetések, kiegészítések megtételére adnak lehetőséget. Ugyanakkor a vizsgálatok új tendenciákat is jeleznek, mint például a foglalkoztatás terén a tömeges munkanélküliség, amelynek a népesedésre gyakorolt hatása még ismeretlen. Új a nemzetközi vándorlás kérdése is,

de számítanunk kell arra, hogy a demokratikus társadalomban a népességben belül egyre jobban elkülönülnek és láthatóvá válnak olyan csoportok is, amelyek a termékenység kérdésében képviselnek különféle álláspontokat, ellentétben a most lezárult kutatási periódus kezdetére jellemző viszonyokkal. Mindezek szükségessé teszik a további kutatási programok megindítását, méghozzá olyan formában, hogy megfelelő erőforrások rendelkezésre álljanak a váratlan jelenségek gyors megfigyelésére, vagy meghozott intézkedések hatásának felmérésére.

CLOSING REMARKS

to the Conference on Population and Population Policy

Hungarian demographers have prepared, in the first half of the 1960ies, an analysis on the unfavourable trends that could be observed in the Hungarian population processes. The document was submitted to the Central Committee of the Hungarian Socialist Workers' Party, but rejected by its secretariat with the remark that the document would annoy and excite the party and government politicians.

Population development since then has proved that the "annoying" document was timely. Although the circumstances have changed, the purpose of this conference is more or less the same as the purpose of the document prepared almost thirty years ago was: to draw the attention of political decision-makers to demographic concerns. Underlining the demographic problems is not a new phenomenon, and politicians are aware of those problems, but drawing special attention to population matters is certainly timely in our days, when the leaders of the country have to face the difficulties of economic and social transition, and therefore population matters may be more easily dropped.

In 1991, however, not only the politicians, but the whole society is addressee of the call by demographers. A concomitant of democratic transition is that the leadership cannot achieve results without the support of society, and that any results can only be expected if besides state and government organizations, other institutions of society also consider the promotion of goals their responsibility.

The presentations and discussions at the conference did not raise problems that have never been heard of, nevertheless, the conference did contribute to a more adequate handling of the issues that were raised. An advantage of the conference was that fertility, mortality and the policies aimed at influencing these two were treated systematically, considering their multifaceted character, and underlining features that did not get enough emphasis previously. Consequently, the conference gave new grounds to political decision-making and to individual decisions. Naturally, the debate was not concluded, the conference actually initiated further discussions.

Population policy received special attention in the programme of the conference, and the discussions on fertility and mortality also concentrated on policy issues. The presentations and the discussions showed the long-

term consequences of the current trends, and identified the circumstances that limit the changes in the processes and therefore are, at the same time, the limits of policy. This meant that while the participants did give a scientific background to their call for policy intervention, they also warned that not only the conditions but also the limits are inherent in the present situation and trends.

Less attention was given to the political character of population policy, i.e. to the fact that there are alternatives in the possible political decisions. It was evident during the conference, and also in the Hungarian public opinion that birth numbers and fertility levels that would ensure the reproduction of the population, and much lower mortality levels would be preferable, but it is a matter of choice how large resources can be allocated to population issues, considering the competing demands in economic, social, cultural fields. Setting up priorities between the goals, the decision concerning resources is a choice between values, which does not originate in demographic analyses, and any decision can be justified. Consequently, scientists cannot take a decisive role in defining the aims and goals of politics. Political decisions in a democratic society have to be taken according to the rules of political games, after open discussion and recommendations, as an outcome of majority support.

The democratic character of society has to manifest itself in the decision-taking process and in the acceptance that population development does not only depend on the decision of political powers. Other societal organizations and institutions also have a responsibility in health protection and health promotion, in matters of birth and fertility, specifically the churches but also local organizations fall in this category. Their role can be to form public opinion and public awareness or in activities such as providing various services. Only a population policy which is thus endogenized by society can overcome the pitfalls of the policies adopted during the last forty years of voluntarist decisions, of imposing assumed state interests above all other interests, of following prestige lines and of belief in the almightiness of central power.

The presentations on fertility described the Hungarian situation in an international perspective and showed that the current population decline has to be considered in the context of both fertility and mortality, and that its primary determinant is the high level of mortality rather than the low level of fertility. It seems important to emphasize that the low fertility level is not a Hungarian catastrophe, but it is equally important to note that below replacement fertility necessarily leads, on the long run, to population decline, even if mortality conditions were to improve. The fact that this applies to most countries of Europe is of little help. International comparison is extremely important, as it helps to avoid overemphasizing national trends and also to trace features and trends which are really specific to the country, and which contributed to the present demographic situation. Notably, the social policy of the communist regime did have certain elements which contributed to below replacement fertility levels as early as in the 1950ies while similarly low levels only came about in the 1970ies. The communist regime is responsible for the slackness in welfare investments and in health protection, for the impossible housing policy, for

disturbances in values and for the emotional impoverishment, but one has to note that the crisis of values and emotions has by now spread across most of Europe.

A conclusion of the conference is that the reasonings which concentrate on economic explanations are unacceptable, consequently that the set of measures population policy ought to operate with has to be replenished. A multidimensional model has to be elaborated both for the purposes of analyses and for population policy, providing space for views, opinions, values. The role of government is extremely limited in forming these, and plurality has always to be considered. Expressing any kinds of views cannot be limited, but everybody has also the right to gather followers. Legal provisions can only have a limited role in population policy; as these are matters of the most private nature legislation ought to be restricted to those fields where consensus has been achieved. Historical experience proves that legislation is unable to form society and thinking according to planned goals, and that such misguided legislation can lead to bitter sorrow in the lives of individuals.

The presentations in the field of mortality illustrated the phenomenon with exemplary methodological applications and approaches. The findings on differential morbidity and mortality were of special relevance as they proved that the egalitarian model adopted by the communist regime was unable both to narrow the gaps and to approach Hungarian mortality levels to those in developed countries. The conclusion is necessarily that we have to find the optimal path without ideological restrictions.

The discussions emphasized the decisive role of lifestyles in morbidity and in mortality. As lifestyles are dependent both on socio-economic circumstances which determine living conditions and on individual choices and options, improvements can only be hoped for through social decisions concerning the circumstance, the environment and through changing human attitudes. Substantial moves can come about if efforts are made on all levels.

International migrations were only touched upon briefly. Monitoring and registering migrations and developing the definitions is, undoubtedly, difficult, but the profound investigation of international migrations cannot be neglected, in view of recent European transitions. Population statistics and demography will probably have to find and apply new methods instead of the old data collection system.

This conference was the closing phase of a long period of research, period during which relatively large funds were allocated for population studies. The results of the studies give ground to long term conclusions, and at the same time draw attention to new trends, such as mass unemployment, the demographic influence of which still has to be investigated. The topic of international migrations is also a new one. One also has to expect the emergence of distinct population groups which represent various views concerning fertility, as opposed to the situation prevailing at the beginning of this research period. All these changes call for initiating new research programmes, where adequate funds can be allocated to the investigation of unexpected phenomena or to the evaluation of measures taken.